

ELŐSZÓ

Korunkban a nyelvtanulónak már nemcsak nyelvtani ismeretekre és szókincsbővítésre kell építenie: jó harminc éve – a nyelvtanulók szerencséjére és a növekvő igényekhez igazodva – a kommunikáció került előtérbe a nyelvtanításban, annak is főleg a szóbeli változata. A beszédcentrikusság mellett az ún. beszédaktusok (*speech acts, Sprechakte, actes de langage*) kifejezése is a prioritások közé tartozik. Ez alatt azt a kommunikációban szóban is kifejezésre juttatott szándékot értjük, amelynek révén a párbeszéd szereplőire vagy a körülöttünk lévő valóságra közvetlenül hatni szeretnénk, és amelynek a beszélt nyelvben számtalan, többé vagy kevésbé állandósult formája létezik. Ilyen szándékok lehetnek közvetlenül cselekvésre irányulóak, például a kérés, a felszólítás, a parancs, a javaslat, az ajánlat, a tiltás, az ígéret, a fenyegetés, az elfogadás, a visszautasítás, a biztatás vagy a lebeszélés. A mondottak igazságtartalmára vonatkozik az egyetértés, illetve a tagadás. Érzelmünk kifejezését teszik lehetővé az értékelő jellegű, azaz véleménykifejező beszédaktusok, valamint minden egyéb, pozitív, negatív vagy semleges érzelemnyilvánítás. A felsoroltak közös jellemzője, hogy nem csupán a valóság objektív leírására, hanem annál többre törekcsenek, túllépve a nyelv leíró funkcióján.

E szótár arra vállalkozik, hogy az angol nyelvben a beszédaktusoknak azokat a megnyilvánulásait mutassa be, amelyek többé-kevésbé rögzült (idiomatikus) formában használatosak. Mint ilyen, kizárólag beszélt nyelvi kifejezéseket és példákat foglal magába. Tartalmazza az alábbi, a mai angol és magyar köznyelvben és bizalmas nyelvben található, stabil jelentéssel bíró, beszédaktust kifejező szókapcsolatok jó részét:

- helyzetmondatok (egy adott szituációban nem csupán leíró jellegű, hanem meghatározott beszédszándék kifejezésére szolgáló, állandósult, mondatszerű szókapcsolat, pl. *Now you're talking!*);
- beszélt nyelvi, helyzetmondat értékű szólásmondatok (idiomatikus, azaz az alkotóelemek jelentése alapján közvetlenül

nem értelmezhető, teljes mondatértékű szólások, pl. *The chips are down!*);

- helyzetmondat értékű szókapcsolatok (az alany vagy az állítmány, vagy mindkettő hiányzik; hiányos helyzetmondatok, pl. *No dice!*);
- helyzetmondat értékű mondathatározók vagy ilyen értékű szólásmondatok (nyelvészeti szempontból önálló „állítmányok”, önállóan is alkothatnak megnyilatkozást, ha a közlendő tartalom egyértelmű, pl. *... and so on; if you please!*);
- indulatszónak megfeleltethető szólásmondatok (ezek hiányos szerkezetű mondatok, pl. *Goodness gracious!*).

A szótár nem sorolja fel viszont az alábbiakat, hiszen ezek más szótárakban (értelmező, kétnyelvű és idiómaszótárak) is megtalálhatók:

- a beszélt nyelvi, szókapcsolat értékű kifejezéseket, vagyis idiómákat (főnévi, névmási, igei, melléknévi, határozószói, kötőszói, számnévi vagy prepozíció értékű, pl. *odd-man-out, I myself, keep tabs on sy, brand new, up to date, insofar as, loads of, in spite of*);
- a mondatértékű, de leíró jellegű („megállapító” jellegű) szólásokat (pl. *It's the tail wagging the dog*);
- a fentiekben definiált helyzetmondatok elemeinek köznyelvi fonetikai, illetőleg táji jellegű variánsait (földrajzi értelemben a brit és az amerikai beszélt angol köz- és bizalmas nyelvre koncentrálni);
- a helyzetmondatok gyakran kiegészülhetnek szabad tárgyi vagy határozói bővítményekkel, amelyeket legtöbbször nem jelöltünk, vagy névmásokkal helyettesítettük (pl. *I, you, it, that, now, well, really*).

A kötetet ajánljuk a kezdőtől a haladóig minden nyelvtanulónak, nyelvtanárnak, fordítónak, aki szóbeli kifejezőkészségét fejleszteni kívánja, vagy egy-egy angol kifejezés hasonló funkciójú magyar megfelelőjét keresi. Használható betűrendes keresésre vagy a kifejezés tartalma szerinti keresésre is. Tezaurusszerű elrendezése segíti a beszédbeli funkciók tudatosítását a nyelvhasználatban.

Szeretném megköszönni Dr. Michael McAteer kollégámnak, az ír irodalom oktatójának és kutatójának a szótár elkészítésében és lektorálásában nyújtott értékes segítségét, valamint két hallgatóm, Ila-Horváth Zsófia és Kasza Attila közreműködését. Ezenkívül kö-

szöveget mondanék Dr. Bárdosi Vilmosnak és Denis Le Pesant-nak, akik PhD-disszertációm témavezetőjeként az itt közölt kifejezések nyelvészeti háttérébe bevezettek, a szótári kutatások elméleti megalapozásához aktívan hozzásegítettek. A TINTA Könyvkiadó, amelynek hasonlóképpen hálás vagyok, a közelmúltban hasonló felépítésű, francia–magyar beszédfordulat-szótárat is megjelentetett, szintén a Híd szótárak sorozatban.

Használati útmutató

A szótár fejezetei a kifejezések beszédben betöltött szerepe, vagyis az elérni kívánt kommunikációs cél szerinti nagyobb csoportjainak, szakszóval beszédaktustípusoknak felelnek meg. Elsőként az értékelő jellegű, azaz pozitív vagy negatív értékítéletet kifejező szólások, majd az egyetértő, illetve tagadó értelműek következnek. Ezt követik a szándék-, majd az érzelemlifejező jellegűek. Végül a szándékot áttételesen kifejező fordulatok (pl. vigasztalás, biztatás, szidás, szemrehányás) és a beszédstruktúra szervező kifejezések. Ez utóbbiak a párbeszéd lefolyását irányítják, például beszédhelyzetet teremtenek vagy zárnak le, más témát indítanak, vagy azt visszavonják, szünetet iktatnak be, nyomatékosítják a korábban elmondottakat, vagy éppen pozitív vagy negatív visszajelzést adnak arról, hogy a beszélő vagy a partner mennyire helyesen értelmezte a mondottakat. A nagyobb fejezetek alfejezetekre oszlanak, ezek alkalmazási terület (pl. személyre, dologra) vagy funkció (pl. ígéret, fenyegetés) szerint tagolják a kifejezések listáját. Az alfejezetek is gyakran nagybetűvel jelölt pontokba rendeződnek, finomabb kategóriák szerint, mint például a visszautasításon belül a kérések visszautasítása, a felelősség elhárítása, a kitérő válasz (pontos válaszadás megtagadása), valamint a részleges visszautasítás. A címszavak maguk a beszédfordulatok, amelyek beszédfunkció szerint követik egymást a pontokon belül.

A címszón belül variánsok szerepelnek. Variánsnak tekintettünk minden olyan kifejezést, amely legalább két elemében (rövideknél egy lényeges elemében) megegyezik a többivel, és velük – beszédbeli funkcióját tekintve – szinte teljesen azonos a jelentése, vagy nagyon hasonló szituációban alkalmazható. Per-jellel választottuk el ezen belül a hasonló kifejezéseket. Ezután található a pontos jelentésleírás. Azokon belül zárójelben plusz-

jellel jelöltük, ha speciális többlettértéke vagy egyedi használati köre van (pl. Nyilvánvaló igazság + szükségszerűség), zárójellel, ha a jelentésárnyalat egy bizonyos használati kategóriára (pl. Minőség (látvány), Rossz minőség (elképzelés) stb.) szűkíthető. A jelentésleírást követi az angol kifejezés magyar megfelelője, amely az esetek többségében nem feleltethető meg teljes egészében az angol eredetinek. Éppen ezért általában két, három vagy több, hasonló jelentésű magyar megfelelővel próbáltuk érzékeltetni a jelentést.

Stíluszintek tekintetében az angol beszédfordulatok és magyar megfelelőik nem azonosak: adott angol kifejezés variánsa lehet stílusban eltérő, ugyanígy a magyar változatok egymás között is mutathatnak különbséget. A nem jelölt angol és magyar kifejezések köznyelvi fordulatok. Külön jelöltük a kifejezetten bizalmas jellegű (*colloquial: coll*), a szleng (*slang*), illetve a vulgáris (*taboo*) és régies (*old-fashioned: old-fashion*) változatokat, valamint az ironikus értelemben használt kifejezéseket (*ironic: iron*). Hasonlóképpen a legalább két angol nyelvű ország területén használatos kifejezésekre nem használtunk jelet, a csak egy nyelvterületre jellemző regionális kifejezésekre viszont igen ((*UK*) = brit, (*US*) = amerikai beszédfordulatok). Mindkét nyelvnél a sztenderd alakok megadására törekedtünk. Minden egyes szám harmadik személyű, hímnemű névmási, determinánsi alakot (*he, him, his*) tartalmazó kifejezésnek feltüntettük nőnemű változatát is (*she, her, her(s)*).

Az alfejezetek kategorizálása is komoly kihívást jelentett. Az ilyen jellegű fordulatok általában több beszédaktust egyszerre valószínűleg meg: ilyenkor egy kifejezés akár két-három helyen is előfordulhat. Ráadásul az esetek többségében a kontextustól is függ, hogy melyik aktust milyen mértékben érzékeljük elsődlegesnek. Állandósult voltuk viszont megerősíti egyik funkciójukat, a többi mellékessé válik (a másodlagos jelleget időnként „+” jellel a fő funkció mellett tüntetjük fel). Mindazonáltal sok esetben a kategóriák közötti különbséget közelebről is meg kell határozni annak érdekében, hogy az amúgy is elmosódó határok elfogadható mértékben megkülönböztessék a típusokat.

Ilyen „összecsúszó” kategóriák lehetnek a pozitív lelkiállapottal kapcsolatosak: a IV.1. alfejezet kifejezései általános pozitív, elégedett lelkiállapotot fejeznek ki, a hangsúly a kiváltott lelkiállapoton van. „Elégedett a lelkiállapotom, megelégedéssel tölt el valami” – ez az alapjelentés. A I.1. alfejezet beszédfordulatai viszont konkrét

dologgal, személlyel, teljesítménnyel kapcsolatos elégedettségre utalnak, azaz a beszéd tárgyán van a hangsúly, róla szólnak, az elégedett lelkiállapot csak járulékosan érhető tetten. Ugyanígy a II.1. a hallott mondat igazságtartalmára vonatkozik ugyan, a III.5. javaslatra, a VI.4. hangsúlyozott tényre, a VI.7. helyes értelmezésre, de másodlagosan az általuk kiváltott megelégedettség is szerepet kaphat.

A negatív érzelmek terén analóg viszonyok állnak fenn: a IV.2. általános negatív, elégedetlen lelkiállapotot fejez ki, ahol a kiváltott lelkiállapoton van a hangsúly, ez az alapjelentés, míg az I.2. konkrét dologgal, személlyel, teljesítménnyel kapcsolatos negatív vélemény, a III.6. javaslattal kapcsolatos elégedetlenség. A IV.4. alfejezetben az elutasító magatartás érdektelenségből adódik (ez utóbbi az elégedetlenséggel leginkább határos), a VI.7-ben az elégedetlenség a meg nem értettségéből, helytelen értelmezésből fakad, a IV.2. E. és G. pontjaiban rossz előérzetből és csalódottságból. Gyakran tehát ugyanaz a kifejezés több helyre besorolható.

Szintén nem volt könnyű a „nem”-ként értelmezhető fordulatok besorolása: a II.2. alfejezetben fellelhető szólások használója a tagadás, a III.2. a tiltás, a III.6. a visszautasítás, a IV.2. az elégedetlenség és a VI.7. a megértés hiánya miatt kénytelen nemet mondani.

A beszédszervező kifejezések között a IV.5. (üdvözlés) és a VI.1. (beszélgetés kezdeményezése) kapcsán megemlítendő, hogy míg az előbbiben a beszélgetőpartnerek korábban nem voltak együtt, és a beszélő nem feltétlenül szólít fel a párbeszéd folytatására, de akár a folytatást is magában rejtheti (*How's life?*), addig az utóbbi fordulatok csak a beszélgetés indítására törekszenek (*What's new?*).

Az érzelemmel kapcsolatos kifejezéseknél az osztályozásban szerepet kapott az érzés intenzitása is: a IV.2. A. alpont kifejezéseiben az általános elégedetlenség csak negatív érzés, de nem párosul heves érzelmi reakciókkal, a IV.2. C. alpontban viszont konkrét helyzet által kiváltott heves érzelmi reakciókkal van dolgunk. Hasonlóképpen a IV.2. D-ben is, de itt a konkrét helyzetre nem történik utalás.

A kötet végén betűrendes mutató található, amelyben a kifejezéseket szokásos alakjuk szerint rendeztük el.